

VENCZEL SÁRA

SZEMTŐL SZEMBE: A ROMA ÉS A GÁDZSÓ

*„Nem tudjátok megérteni, ti magyarok, hogy hogyan
gondolkoznak a romák, ezt kéne megérteni.”*

A fenti idézet jól jellemzi a mai magyarországi viszonyokat. A mondat magában hordozza a konfliktust, ami a romák és nem romák kapcsolatát általában jellemzi. Magában hordozza a kulturális ellentétet, amivel az érintettek egy része a konfliktust magyarázza, és így a probléma egy lehetséges megoldását is: a megértést, azaz a másik (a roma) kultúrájának megismerését. Továbbá a külső szemlélő számára sokat elárul arról, ahogy az érintettek a problémát kezelik, hisz egy roma szájából hangzott el ez az indulattal teli mondat. A beszélő a probléma forrását a másikban látja, a *magyarban*, őt hibáztatja. Persze ugyanezt, a magyar és roma szavakat felcserélve, egy nem roma is mondhatta volna. Továbbá talán a legfontosabb ebben a mondatban az, hogy a kommunikáció sikertelenségéről szól. Az elhangzás pillanatában a roma és nem roma partnerek már három órája beszélgetnek. Mégis, a végén egyikük így szólal meg, arra utalva, hogy hiába koptatják a szájukat, úgysem értik meg egymást.

A probléma

A probléma ily módon való észlelése nem egyedi, hanem általános eset a romák és a nem romák részéről is. Úgy érzik, nem értik meg egymást, és talán nem is érthetik. Így van ez? Valóban elbeszélnek egymás mellett?

A jó kommunikáció a jó csoportközi kapcsolatok alapja. A kommunikációnak a megismerés elősegítésével nagy szerepe lehet az előítéletek csökkentésében. Fontos megvizsgálni a két konfliktusos csoport közti kommunikációt, mert

rámutathat tipikus elemekre, amik akadályozhatják a megfelelő, kielégítő, jobb kapcsolatot segítő párbeszédet a romák és nem romák között. A nyitott dialógus rámutathat a köztük lévő megoldatlan konfliktusokra, amik a roma és nem roma identitásokba vannak ágyazódva.

Hipotézisek

„Azt hallottam, hogy úgy akarnak megélni, hogy megszülnék tíz gyereket, és ebből élnek meg. Van alapja?”

- 1) A Magyar Agora kiscsoportjaiban létrejött kommunikáció olyan speciális szituációban jön létre, ahol a beszélgetések tárgya a romák problémái. Ebből következően az adott kontextusban az előítélet negatívan értékelt attitűd. Ezt erősítheti az is, hogy az adott szituációban romák is részt vesznek. Ezért feltételezésünk szerint mindenki igyekszik előítéletmentesnek vagy racionálisan előítéletesnek látszani, azaz nem szemtől szembe *cigányozni*.
- 2) A romák kisebbségben vannak a beszélgetésekben, ahogy a társadalomban is, ami hatással lehet a kommunikációjukra. Egyrészt különbözőségük miatt konfrontálódni akarnak vagy kényszerülnek, másrészt ennek ellenkezője is történhet, azaz inkább kerülnek az összeütközést, inkább nem szólalnak meg. A romák konfrontációra, ellentétes vélemény megfogalmazására való hajlandóságát erősítheti a témában való kompetensségük is, ismeretbeli fölényük és nagymértékben érzelmi érintettségük is.
- 3) A beszélgetés során, feltehetőleg még az első kiscsoportos beszélgetés alkalmával, minden résztvevő belehelyezkedik egy szerepbe, aminek később végig megfelel, és amit nem hagy el. A szerepek meghatározzák a témához és a csoporttagokhoz való viszonyt, egyes csoporttagokkal való szorosabb kapcsolatot és az egész kommunikációjuk stílusát, irányát. A szerepeknek való megfelelés az idő előrehaladtával egyre erősebbé válik, és egyre inkább alakot ölt. Egy szerep egy másik emberrel szemben megfogalmazott attitűdön alapulva is kialakulhat. Feltételezzük, hogy a Magyar Agora kontextusában is a roma-nem roma interakciók következtében többen a romasággal vagy azzal szemben határozzák meg majd magukat. Akiknek a csoportbeli, főként kommunikációs szerepének legmeghatározóbb eleme az etnicitása/ nemzetisége, azok között intenzív kommunikáció fog létrejönni, és a nem roma és roma identitást erősen hangsúlyozók egymással való interakciói nem maradnak majd racionális érvek mellett.

Módszer

„Sokszor próbáltam, de nem jutok előre.”

A Magyar Agora kiscsoportos beszélgetéseinek azon vágatlan videóit néztük végig, amelynek résztvevői között voltak roma származású személyek is. Ezen beszélgetésekben a a romák és nem romák interakcióira figyeltünk.

A romaság kétféleképp határozható meg. Egyrészt az a roma, aki annak vallja magát a beszélgetés elején vagy annak során. Másrészt azokat is romáknak tekintjük, akik a beszélgetések során nem vállalják saját romaságukat, ám a kérdőíves lekérdezéskor annak vallották magukat, illetve azokat is, akik romának látszanak a bőrszín alapján. Az utóbbi operacionalizáció mellett az is érv, hogy a beszélgetés résztvevői is romaként tekintettek ez utóbbi résztvevőkre.

Vizsgálódásunk mindegyik beszélgetésre kiterjed, nem emelünk ki hangsúlyosan egy beszélgetést sem, de ahol intenzívebb volt a kommunikáció, azokat gyakrabban hozzuk fel példaként. A vizsgálat tárgyai a kommunikációs aktusok, és a szereplők romák és nem romák. Nem mindig tisztázható azonban, kinek szól a megszólalás, nincs mindig egyértelmű címzett. Ezért vizsgálatunkat leszűkítjük azokra a szituációkra, amikor a nem roma a roma szavaira válaszol vagy fordítva, szorosan a megszólalásra reagálva. Ezt a metakommunikáció (odafordulás, ránézés), megszólítás vagy pedig a szorosan az előző szavakra való reagálás alapján döntjük el. Figyeljük a stílust, az érzelmi töltetet, valamint mondatok és szavak szintjén is elemzésre kerül a kommunikáció.

A leírás és tipizálás mellett az elemzés célja magyarázatot keresni arra, hogy miért olyan a kommunikáció, amilyen. Mely tényezők befolyásolhatják azt? Minek van nagyobb szerepe: az egyéni tulajdonságoknak, a kulturális jellemzőknek, a résztvevők közötti viszonyoknak, az egyének társadalmi helyzetének és/ vagy az adott kontextusnak?

Az elemzés

„Magyar vagy.”
„Cigány vagyok.”
„Nem, magyar vagy.”

A csoportok

A 16 deliberációs kiscsoport közül 11-ben voltak roma résztvevők. Öt csoportban (11.,12.,15.,16. számúakban) egy roma volt, míg négyben (3.,4.,7.,9. számúakban) ketten, kettőben (5. és 8. számúakban) pedig hárman voltak (vagy négyen, ami nem eldönthető). Végigtekintve a beszélgetéseket, majdnem az összes kinézetre roma résztvevő az ülés alkalmán, ha nem is az elején, de a későbbiek során romaként azonosította magát. Aki nem azonosította magát a roma szereppel, az nem is vett részt aktívan a kommunikációban, így lényegében nem is került bele az elemzésbe.

A 3. csoportban két roma nő volt. Egyikük, aki szemmel láthatóan túl van a sikeres asszimiláción, mindenben inkább egyetértő, de ha kell vitázó nő, míg a másik egy fiatal lány, aki a romák képviselője szerepet vesz majd fel. A csoportbeli nem romák közül hárman, négyen egy csoportot alkotnak, hasonlóan gondokoznak, előítéletesen támadják többször a lányt, őt szólítják meg, mint a romák képviselőjét. Ő inkább érzelemből válaszol, ezzel ellenséges hangulatot teremtve.

A 4. csoport a romák és nem romák közötti kommunikáció „tárháza”. Ebben a csoportban két roma szereplő van, egyikük aktívabb, ő lesz a központ. Nagy viták, támadások, ellentétek és közeledések, egyszerre konfrontálódás és kompromisszumra való törekvés figyelhető meg. Élvezik a vitát, egyre barátságosabb a hangulat.

Az 5. csoportban több roma is van, ők nem együtt, hanem külön-külön aktívak, a romaságot képviselik. Több a konfrontáció, gyakran ellenérzések jutnak kifejezésre. A romák néha nem reagálnak az előítéletes megnyilvánulásra, néha pedig érzékenynek mutatkoznak minden őket érintő kijelentéssel szemben. A vitázók inkább racionális érveket használnak. Nem alakul ki közvetlenebb hangulat.

A 7. csoportban igen aktív a beszélgetés, s benne a roma résztvevők is. Több személyes beszélgetés történik a roma és nem roma tagok között. Konfrontáció nincs, inkább kompromisszumra törekszenek. Az egyik cigány nagyon aktív, szinte központi személyiséggé válik, a végén már mindent neki mondanak, másik roma is beszáll néha, és akkor csak rá figyelnek. Jó a hangulat, nincs ellenségeskedés, helyette közvetlenség jellemző.

A 8. csoportban ritkán alakul ki interperszonális kommunikáció, inkább mindenki csak elmondja a véleményét néha mindenkinek, néha csak a moderátornak szánva. A romák is gyakran beszélnek, de ők is csak úgy általánosságban, mindenki felé fordulva.

A 9. csoportban elbeszélnek egymás mellett, mindenki mondja a magáét, nem a diskurzusra törekszenek, hanem arra, hogy elmondják, hogy ők tudják jobban. A roma férfi központi figura, de mindenki nagyon aktív, így roma-nem roma párbeszéddek is kialakulnak. Nem közvetlen, de jó a hangulat.

A 11. csoportban a középpontba egy roma lány kerül, aki sokat beszél személyes nehézségeiről, így egyre többen együtt éreznek vele, a végén már tanácsokat is adnak neki.

A 12. csoportban egyetlen – roma rokonokat emlegető – fiatal tanuló van, aki romának látszik, de egyszer sem utal magára mint roma, nem beszél a nevükben, nem vallja magát romának, és alig szólal meg. A többiek mind gádzsók. Így nem is alakul ki kommunikáció a roma fiú és a nem romák között.

A 13. csoportban egy fiatal roma nő van, aki az elején keveset szólal meg, majd az utolsó ülésen aktívabb lesz, vitázik is. A csoport nem volt nagyon előítéletes, sokféle okot számba vettek a romák helyzete kapcsán.

A 15. csoportban egy roma nő volt, aki a bemutatkozásakor romának vallotta magát, beszélt nehézségeiről, ám nem tudta ezzel sem felhívni magára a figyelmet, később egyszer sem szóltak hozzá, és ő sem szólalt meg. A csoport rendkívül előítéletes volt, rengeteg romákról szóló negatív történetet meséltek el.

A 16. csoportbeli roma nő nem volt aktív, csak néha szólalt meg. Ilyenkor leginkább saját problémáiról beszélt, illetve egyszer vagy kétszer a romákról általában, és azt taglalta – amit különben más csoportokban is fontosnak tartottak –, hogy a romák között is többféle van. A csoport több tagja a nő megszólalásakor gyakran beszélgetni kezdett egymással, nevetgéltek és nem figyeltek rá. Ilyen mérvű udvariasságot más csoportban nem lehetett tapasztalni, ez a jelenség az egész csoport *soft-rasszista* álláspontját jól tükrözte.

A legtöbb esetben, amikor több roma¹ van egy csoportban, nagyrészt olyanra válik a beszélgetés, mint egy roma-nem roma szembesítés. A csoportok egyik felében a nem romák a romákat az egész cigányság képviselőinek tekintik, s ebbe a szerepbe kényszerítik őket, míg a többi csoportban maguk a romák lépnek ebbe a „képviseelői” szerepbe. Az interakciók száma az idő haladtával a roma és nem roma csoporttagok között folyamatosan nő, egyre közvetlenebbek és őszintébbek lesznek. Ahogy a csoport megismeri egymást, egyre nyitottabbak lesznek egymás felé, és ahogy a romákat is megismerik, úgy feléjük is egyre nagyobb figyelemmel fordulnak, vagy egyre merészebben szólnak, a második és harmadik üléseken pedig már egyre többet kérdeznek tőlük.

¹ Illetve a 11. csoportban, ahol csak egyetlen roma volt, de ő a középpontba került.

Kommunikációs szerepek

Az alábbiakban a kommunikációs aktusok elemzése kerül sorra, melyeket aszerint próbálunk tipizálni, hogy milyen szerepeket vesznek fel a romák és nem romák a beszélgetésekben, és ezeket mennyire lehet magyarázni olyan változókkal, mint a kultúra, a kisebbségi vagy többségi identitás, a kisebbségi vagy többségi vélemény, az előítéletes vagy kisebbségi attitűd. Ezek a szerepek természetesen nem kizáróak, egy személy egyszerre vagy egymás után több szerepben is megjelenhet.

A szereprepertoár a következő típusokból áll²:

- a) kompetens/ képviselő roma
- b) a cinikus roma
- c) az áldozat roma
- d) a konfrontációt kerülő roma
- e) a provokatív-kérdező gádzsó
- f) a kioktató gádzsó
- g) a mentegetőző gádzsó
- h) az együttérző gádzsó
- i) a csendes/ néma roma.

a) A kompetens/ képviselő roma

A romák a legaktívabb roma-nem roma kommunikációt tartalmazó csoportokban a leggyakrabban a saját csoportjuk képviselőiként jelennek meg. Úgy viselkednek, mint akik az adott szituációban az egyedüli kompetens személyek. Ezt az attitűdöt vagy ők veszik fel az elején (Péter, 9.) vagy a csoport erőlteti rájuk (Kázmér, 7.; Éva, 11.) Ezekben az esetekben gyakran nehéz elválasztani a személyhez szóló mondatokat és azokat, amik mindenkihez szólnak. Azt az esetet, amikor a romák beszélnek, mégis többször lehet romák és nem romák közötti kommunikációként felfogni, hiszen a roma beszél a nem romákhoz.

Minek köszönhető a kompetens szerep? Részint annak, hogy ők tudnak a legtöbbet az etnikai csoportjuk jellemzőiről, részint, hogy erős inkluzivitás és exkluzivitás jellemzi a megszólalásaikat. Rudolf (4.) egyszer hosszan elmondja, hogy a romák és a nem romák is rétegzettek, és a legalja az, aki „randalírozó”. Hozzáteszi: „Ahogy így beszélgettünk, úgy éreztem, nem vagytok tisztában ezzel.” László (8) elmondja, hogy miért szegények a romák, hosszan beszél, mindenkihez. Kázmér (7.) gyakran költői kérdésekkel szól mindenkihez, ezzel érvel, hosszabb beszédek is mond többieknek arról, hogy milyen a cigányok helyzete, milyen a magyar társadalom. Amikor a nem romák beszélnek, mindig hozzá intézik

² Az egyes szerepeket megjelenítő idézeteknél /n/ = nem roma; /r/ = roma; zárójelben az idézet forrása, azaz a csoport száma.

a szavaikat, ahogy egy másik csoportban Péterhez is (9). A nem romák gyakran fordulnak hozzájuk felvilágosításért, úgy tekintve őket, mint a romák képviselőit. Ezt a többes szám második személy használatával is jelzik: „Ti”. A romák pedig gyakran többes szám első személyben beszélnek, és ilyenkor a nem romákra is úgy utalnak, mint *magyarokra* és nem pedig úgy, mint *nem romákra*.

/r/ *Ketten vagyunk itt romák, kötelességem, hogy védjem magunkat. (9.)*

/n/ *Cigányokon belül is van ellentét, Titeket akartalak megkérdezni, hogy hogy van ez.*

/r/ *Szeretjük egymást. {összenevetnek a romák} Hát te szeretsz minden magyart?*

/n/ *Jó, persze...*

/r/ *Te sem szeretsz minden magyart. (8.)*

Itt a roma férfi humorizálva, ironizálva reagál arra a kérdésre. Válaszával jelzi, hogy értelmetlen a kérdés, és ezt azzal is bizonyítja, hogy visszakérdez, vajon a kérdező nem roma szereti-e az összes többi nem romát (az ő szóhasználatában: magyart).

/n/ *Van, hogy valaki nem tud cigányul?*

/r/ *Igen. (11.)*

Egyszerű, semleges töltetű informálódást tükröz a következő beszélgetésrészlet:

/n/ *A cigányok összetartanak, nem?*

/r/ *Tényleg összetartanak. Egyért kiáll a többi is. De nem minden cigány fajnál. (...) A kolompároktól félni kell. (11.)*

Az utóbbi idézetben a kompetenség megjelenése mellett az is érdekes, hogy utána Éva több mondatban mesél a különböző cigány csoportokról, hogy melyik milyen. Ugyanezt Kázmér és Péter is elmondja, hangsúlyozva az eltéréseket. A roma képviselői szerep azt jelenti, hogy a résztvevők mind hangsúlyosan vállalják etnikai identitásuk, és az ülések idejének haladtával egyre büszkébbek rá, egyre inkább azonosulnak romaságukkal, a kultúrájukkal. Feladatuknak érzik védeni a roma kultúrát és a többi romát is, gyakran hozzátéve, hogy persze vannak „léhútók”, „hülyék”, „bűnözők” köztük is. A 8.csoportban három roma volt, itt a férfi beszél a nem romáknak arról, hogy a romákat mindig bűnözőnek tekintették, amire a roma nő közbeszól, és ő válaszolja meg saját kérdését a férfi helyett, egy anekdotikus történetet mond el. A csoport többi tagja nem reagál erre, így a téma végetér.

/r/ Különbséget kell tenni a nyugat-magyarországi és a kelet-magyarországi cigányság között. Mert a dunántúliak okosabbak, képzetebbek, a keletiek elmaradottabbak, butábbak. (4.)

/r/ 6000 éve viseljük a keresztet, hogy a cigány bűnözik.

/r2/ Mondd el azt is, hogy miért.

/r/

/r2/ Amikor Jézust kifeszítették, a négy szeg egyikét ellopta egy cigány. Jézus megengedett a cigánynak egy kis lopást. (8.)

A roma kultúráról többször mesélnek, hosszabb és rövidebb párbeszédekben egyaránt, és az előítéletesség csökkentésének megoldását egymás kultúrájának, és így nyelvének megismerésében látják.

/r/ Miért nem tanulnak meg a magyarok cigányul? Ahogy angolt is tanítanak.

/n/ De magyar nemzetiségű vagy.

/r/ De kötelező volt orosz nyelv is. Ez is szép kultúra, a mienk. (11.)

A romák mellett, hogy büszkén hangoztatják roma identitásukat, gyakran azt is igazolni akarják, hogy ugyanolyanok, mint a magyarok, a többiek. Ez a Gordon W. ALLPORT által megnevezett megfelelési vágy. Allport szerint a hátrányos megkülönböztetéssel sújtott csoportok *többféleképp felelnek az előítéletre*. Az előítéletre előítélettel is reagálhatnak, azaz a többségi csoportot ők is negatívan szemlélhetik, másrészt gyakori lehet köztük az együttérzés más előítélet sújtotta csoportok iránt. Harmadik módszer a visszaütés, akár agresszió formájában, vagy a fokozott érvényesülés a társadalmi életben és sok más helyzetben. Utolsóként pedig általános lehet az idegesség (ALLPORT, 1977). Ezek mind megfigyelhetőek a kommunikációs aktusokban is, feltételezésem szerint sok reakció magyarázható a *hárító mechanizmusokkal*. Itt a fokozott érvényesülésre való törekvés figyelhető meg, míg más helyzetben pedig az idegesség, szorongás tapasztalható a romák beszédében, s mindemellett a többségi csoport szidására is van pár példa.

/r/ Ha egy romának munkát ajánlanak, elfogadja, örül.

/n/ Megoszlik a véleményem erről.

/r/ Ha ajánlanak neki, örülve kap utána, nálunk, legalábbis nálunk, máshol nem tudom, hogy hogy van.

/r/ Ugyanolyan rétegzettség van nálunk is, mint magyaroknál. (4.)

/r/ (A roma anyukám) jobban dolgozott, mint egy magyar nő. (5.)

b) *A cinikus roma*

A roma etnicitás vállalása exkluzív módon is megjelenik, annak kifejezése-ként, hogy a romák mások. Ez főként akkor tapasztalható, amikor támadják őket, amikor előítéletesek velük szemben. Ezért kompetensségükből is fakadóan gyakran cinikus, gúnyos a beszédstílusuk, és számos esetben a nem romák felé azt fejezik ki, hogy a gádzsók nem érthetik ezt az egészet, nem is fogják megérteni, minden hiába.

/r/ Nem tudjátok megérteni, magyarok, hogy hogyan gondolkoznak romák, ezt kéne megérteni.”

/n/ De hogy gondolkoznak?... Hogy gondoltok? (4.)

/r/ Nem ismered a kultúrát.

/n/ Ismerem, van cigány barátom.

/r/ El fogod mondani kultúránk, szokásaink?

/n/ És te az enyémet?

/r/ Ha a roma lány terhes, nem megy el abortuszra, mint a magyar. A roma lány inkább felneveli nyomorban.

/n/ Ez a baj, hogy felneveli. (5.)

Itt a roma lány támadóan szól a nem roma lányhoz, azért, hogy ne beszéljen a romákról, hisz nem ismeri őket. Erre a megszólított bizonyítékot hoz arra, hogy igenis ismeri a romákat. A felek egyenlően jelennek meg a beszélgetésben, mindkettő huszoneves, felsőoktatásban tanuló lány, így bátran vitatkoznak egymással, de ellenséges, feszült hangulatban. A nem roma lány nyitott a roma felé, de őszintén vállalja véleményét, és ellentmond neki, például a terhesség kérdésekor is. A roma lány támadásnak veszi a nem roma lány kijelentéseit, sértetten, de büszkén beszél.

c) *Az áldozat roma*

A romák gyakran megtámadt, reménytelen szerepben jelennek meg, mint akik mindenhol kitesztettségot tapasztalnak meg. Van, aki azt is kifejezésre juttatja, hogy nem csak a mindennapokban, hanem itt, a Magyar Agorán is ugyanúgy kisebbségben vannak. Sokan áldozati szerepük miatt cinikusak és szkeptikusak is.

/r/ Mindenki tudatában úgy élnek a romák, hogy fosztogatnak, lopnak.

/n/ Kit értesz ez alatt?

/r/ Magyarországon mindenkit.

/n/ Minket is?

/r/ Igen! (4.)

Rudolf sértett hangnemben és határozottan fogalmazza meg, hogy mit gondolnak róluk a gádzsók. Az egyik nem roma rákérdez, kétszer is, Rudolf pedig még a csoporttagokat is megvádolja előítéletességgel. Ez a viselkedés a kompetenségből is fakad, hogy ő tudja legjobban, mi a helyzet, és ezért provokációként a csoporttagokat is bevonja, közben pedig kiábrándultág és tehetetlenség is érződik szavaiból. Szavait úgy is lehet interpretálni, mint a reménytelenség kifejezését: hiába beszélget ő jókat a barátságos csoporttagokkal, az nem segít semmit, hiába próbálják megérteni őt, ők is csak azt gondolják legbelül, amit mindenki más.

/r/ Ki akarok törni, de nem tudok. Mindig eljutok valahová, de visszasüllyedek. (11.)

/r/ Keresek munkát, de semmi.

/n/ Nem veszik fel romát.

/r/ Nem. Adni kéne mindenkinek lehetőséget. (11.)

A fenti idézetekből látható, hogy Éva a legtipikusabb áldozati roma. Minden mondatával utal nehézségeire, és erről a csoporttagok is kérdezik őt. Közben így képviselői szerepbe is helyezkedik, de nem általános érveket, példákat hoz, hanem mindig saját helyzetével bizonyítja a romák elleni előítéletesség, diszkrimináció meglétét. Ahogy alább Rudolf is.

/r/ Az iskolában lenéztek. Meg voltam pecsételve. Én legalábbis úgy éreztem.

/n/ Mi lenne a megoldás erre?

/r/ A nagyobb megértés. Nagyobb megértés. Hogy ne éreztesék az emberrel, hogy roma.(4.)

/r/ A médiában is mondják, hogy a romák el vannak nyomva.

/n/ Bocsi, de...

/r/ Te mondtad, hogy királynak, császárnak érezzük magunkat, csak azt akarjuk, hogy hagyjanak minket békén, nem kell, hogy kitúrjanak.

/n/ Senki sem túr ki.

/r/ Ne már. (4.)

Rudolf sértetten beszél, és visszautal arra, amit korábban Laci mondott a romákról. Ezzel köti össze azt, hogy ő csak azt szeretné, ha senki nem diszkriminálná vagy kritizálná a romákat. Ennek Laci ellentmond, ahogy ezt többször is tette. Laciban előítéletek munkálnak, jóllehet roma barátaira is utal. Mindig azt hangsúlyozza, hogy aki dolgozni akar, az tud is, és hogy ezen múlik minden. Szerinte nem azért nem jut valaki előre, mert kitúrják, hanem azért mert nem tesz eleget. Laci és Rudolf között már kialakult egy állandó viszony, gyakran vitatkoznak, de viccelődnek is egymással, közvetlenek, ez látszik Rudolf reakciójából,

hogy „Ne már!”, azt értve ez alatt, hogy nem lehet, hogy Laci komolyan mondta az előző mondatát.

/n/ Magyar vagy.

/r/ Cigány vagyok.

/n/ Nem, magyar vagy. Magyar az állampolgárságod.

/r/ Cigány vagyok, de megtanultam magyarul. Talán nem kellett volna. Magyar állampolgár vagyok. Ott lent elrontva. Nincs előnyöm belőle, hogy be van írva a személyimbe. Mindenki cigányként kezel. (7.)

A fenti beszélgetés Kázmér és több gádzsó között folyt le. A beszélgetések végén mondja ezt Kázmér, aki eddig a megszólalásáig nem volt ilyen lemondó, hanem kompetensen, optimistán beszélt, a csoporttagok is sokat kérdeztek tőle, jó hangulat volt, nem támadták, és nem hangzottak el előítéletes kijelentések. Ezért meglepő, hogy a végén mégis így szólal meg Kázmér.

Ezen utóbbi idézetben a romaságukhoz fűződő ambivalens viszony is megjelenik. Látható, hogy a roma férfi büszke rá, hogy ő cigány, a magyar nemzetiséget nem vállalja, ám közben azt is tudja, hogy nem előnyös cigánynak lenni. Azért is ambivalens, mert amellet, hogy többször említik, hogy ők mások, ők cigányok, többször meg azt mondják, szinte ugyanezekkel a szavakkal, hogy „mind emberek vagyunk, mind ugyanolyanok, nem kéne különbséget tenni”.

d) A provokatív-kérdező gádzsó

Azok közül, akik a kompetens romákat kérdezik, gyakran nem valódi érdeklődéssel, hanem előítélettel fordulnak a romák felé. Pökhendi stílusban, „felülről” szólnak hozzájuk provokatív kérdésekkel, mintha ezzel a kérdezz-felelekkel akarnák alátámasztani álláspontjukat, úgy, hogy a romával vitatkozva végül nekik lesz igazuk. A 4. csoportban például Rudolf és Laci között alakul ki egy rendszeresebb kontaktus, a 2. üléstől kezdve többször egymáshoz beszélnek. Laci kezdetben előítéletes, röviden, de keményen megmondja mindig véleményét, provokálja Rudolfot, nem ért vele egyet.

/n/ Visszatérve arra, amit Rudolf mondott. Szerintem azért nem veszik fel, mert találtak alkalmasabb munkaerőt.

/r/ Nem.

n/ Mert képzetebbet találtak.

/r/ Nem. Megmondják, hogy betelt a létszám. Aztán a magyart meg felveszik.

Laci az előzőekben is leírt véleményét hangsúlyozza, miszerint érdemek szerint lehet előre jutni, míg Rudolf több szituációt elmesél, amikor szerinte diszkriminálták őt csupán romasága miatt.

/r/ Az iskolában lenéztek. Meg voltam pecsételve. Én legalábbis úgy éreztem.

/n/ Mi lenne a megoldás erre?

/r/ A nagyobb megértés. Nagyobb megértés. Hogy ne éreztessék az emberrel, hogy roma.

/n/ Legyen roma osztály külön?

/r/ Nem, az nem megoldás. Lecsúszna az ember.

/n/ De akkor meg?

Rudolf mesél gyerekori élményeiről, mire egy gádzsó provokálva kérdezi őt, Rudolf szavait komolytalannak, értelmetlennek tartva. Azt kérdezi Rudolftól, hogy mi a megoldás, és mivel Rudolf nem tud válaszolni a kérdésre, úgy fogja fel, hogy neki lett igaza: ezek a romák nem tudnak semmit. Később Péter is hosszan játszik Rudolfal, mintha Rudolf nem értené, hogy amit mond, az ugratás. Péter egy felsőbbrendű pozícióból kérdez, vállalva, hogy kötözködni fog, a merész szerepét játszva, mint aki nem fél, hogy ő a mindig áldozatnak titulált cigánnyal kettáljon. Később Laci is beszáll. Rudolf jól tűr, a megegyezést keresi, ami szintén egy gyakori szerep. Am aztán ideges lesz, támadva érzi magát, ezért aztán teret engednek neki, és hosszan beszél a romákról. Az alábbi idézet az áldozati, a kompetens és a cinikus roma és a provokatív gádzsó szerepeire is jó példa.

(Cigány telepek megszüntetéséről, szétköltöztetéséről.)

/r/ Van egy család, tíz gyerek, akkor azt mondják, menjünk együtt máshova.

/n/ Lehet, kötözködni fogok, biztos, ugye nem baj?

/r/ Nem. (nevet)

/n/ Ha jól értem, mindenki egyenként költözne. Ha jól veszem ki, neked ez lenne az ideális, ha várostervezési rendet romák csinálnák.

/r/ Nem.

/n/ Akkor elégedett lenne mindenki?

/r/ Megint kifogatom a szavaim. (nevet)

/n/ Mondtam, hogy kifogatom.

/r/ Ne legyen egy helyen roma, szórják szét.

/n/ Te mondd meg, hogy szórják szét?

/r/ Nem, de ez egy jó megoldás.

/n/ De lehet, ő nem ezt akarja, szerinted?

/r/ Romának jó magyar mellett. Látja, hogy kapál, ő is fog. Ha lop, ő is.

/n2/ Akkor kútba is ugrik, ha te is?

/r/ Nem.

/n2/ *Ő lop, én szarom le és dolgozom.*

/r/ *Ilyen a magyar társadalom. Így akarnak segíteni. Plenáris ülésen is kopatják a szájuk, blabla, Semmi sem történik.*

/n2/ *Nem azt mondtam, hogy nem történik semmi. Hanem elmegyek dolgozni, elmegyek a munkaiügyi központba.*

/r/ *Nem tudjátok megérteni, magyarok, hogy hogyan gondolkoznak a romák, ezt kéne megérteni.*

/n2/ *De hogyan gondolkoztok?*

/r/ *Én csak mondom.*

/n2/ *De hogy gondolkoztok? (Más is ismétli.)*

/r/ *Két részre veszem a romákat: felső tízezer és a legalsó....*

Hajnalkát (3.) és Margitot (3.) is több előítéletes, határozott gádzsó kérdezzeti. Egyszerre többen vannak ellenük. Úgy beszélnek, mint akik ismerik a cigányokat, igazából nem is várnak választ a kérdéseikre, véleményük már kialakult és szilárd.

/n/ *Nektek előny vagy hátrány a szegregáció? Nem volt-e jobb együtt? Akkor a csoportérdeket hatásosabban tudjátok érvényesíteni.(...) Nem tudom, nektek melyik volna-e jobb? Meg egyáltalán számotokra vagy számunkra mit jelent?*

/r/ *Hogy lehet ilyen kérdést feltenni, hogy hogy jobb élni, a társadalommal együtt vagy külön? Ez a mai demokráciában nem lehet kérdés. Ezzel nem értek egyet. Nem kellett volna feltenni. (3.)*

Vagy a 8. csoportban:

/n/ *Növeljük a magyarok köztük is a bűnözést, hogy kiegyenlítsük a különbséget?*

/r/ *Hogy lehet ilyet kérdezni? Nem értek egyet! (8.)*

e) Konfrontációt kerülő roma

Hajnalka a támadó hangnemmel szemben gyakran csak csendben ül, és nem szól. Ugyanígy a többi csoport romája is gyakran viselkedik így, érzik a gádzsókat ellenséges attitűdjét, hallják szavaikat, de nem reagálnak, csak ha már egyenesen nekik szegeznek mondatokat (de még akkor sem mindig). Emellett viszont, amivel csak tudnak, egyetértenek. A nem romák hozzájuk fűzött szavaira gyakran bólogatnak, Margit (3.), Rudolf (4.) több tucatszor elmondják, hogy „*Igen, igen.*”, míg Kázmér (7.) pedig „*Így van, így van.*” amikor csak tudja. Ez persze kompetens attitűd is. A roma identitást annyira átéli, hogy automatikusan helyesel min-

dent, ami nem előítéletes, amikor csak tudja, kifejezi az egyetérést. Azok is teszik ezt, akik máskor erősen konfrontálódnak. Ez a konfliktuskerülés a romák egyik alap attitűdje. A konfrontáció kerülését van, aki a béke érdekében teszi, pozitív hozzáállással, elfogadó attitűddel (Margit, 3., Zoli, 7.), legalábbis ez érzékelhető, míg mások pedig kényszerűségből és zárkózottságból teszik, belül felháborodnak, de ritkán adnak ennek hangot (Hajnalka, 3., Orsolya, 5.).

*/nr/ Te viseled a fajtád jegyeid, nem rosszindulatból mondom.
/r/ Értem. (7.)*

Zoli és Kázmér az állításra igazából nem reagálnak, nem tudni mit gondolnak magukban, zavarja-e őket a „fajta” szó, Kázmér egy egyszerű „értem” válasszal lezárja a beszélgetést.

*/nr/ A cigány ért a lovakhoz.
/r/ Így van. (7.)*

Itt Kázmér örül, hogy egyetérthet, mintha remélné, hogy most valamilyen kompromisszumra jut a nem romákkal. Az általánosítás nem zavarja.

*/nr/ Nincs már itt előítélet.
/r/ Jól beszél itt mindenki. (3.)*

A gádzsó megállapítja, hogy nincs már igazán a társadalomban előítélet, holtott a csoportban jól érzékelhető az előítéletesség jelenléte. Margit azonnal reagál, egyetért, és kompetensen megdicséri a gádzsókat.

f) Együttérző, közeledő gádzsó

Azokban a csoportokban, ahol provokáló nem romák vannak, ott egy-egy kompromisszumot kereső gádzsó is hangot ad véleményének. Ezt mintegy békítő szándékkal teszik, jelzik a romáknak, hogy megértik, sajnálják, sőt pártfogásába veszik őket.

*/n/ Meg kell ismerni egymás kultúráját. Szép a kultúrátok, nagyon. (3.)
/n/ Én a Hajnalkától kérdezném, hogy érzelte-e, hogy megpróbálták kioktatni? A három szemben ülő?
/r/ Igen, egy kicsit. (3.)*

Ferenc visszaul a gádzsókat provokatív kérdezősködésére, és pártfogásába veszi Hajnalkát. A többi nem roma nem ért egyet Ferencsel, a lány igen, de igazából

nem reagál Ferencre, nem kér segítségét semmilyen formában, azaz nem bújik védőszárnyai alá.

*/n/ Azt nem veszik észre, ha roma ember jól dolgozik, ugye?
/r/ Azt nem. (4.)*

Az állítást kivételesen egy nem roma fogalmazza meg, együttérzően fordulva Rudolf felé, aki egyetért vele, de nem kezdi kifejtteni, azaz mintha ő sem kérne a támogatásból. Az egyik idősebb gádzsó férfi tanácsolja a fiatal lánynak, hogy „ne szégyelld a romaságodat”. A férfi minden tekintetben feljebb áll, mintegy tudására hivatkozva érzi magát feljogosítva a tanácsadásra, ám Éva ellentmond neki, azt állítva, hogy ő nem szégyelli, csak nem kér a tanácsokból

Emellett vannak olyan nem romák is, akik humorral oldani akarják a feszültséget. Laci (4) a 2. ülésen többször viccel, és védi a romákat azzal, hogy saját példáján mutat rá arra, hogy ő is viselkedik úgy, mint sok roma.

*/r/ Szórakozóhelyen nem csak romák csinálhatják a balhét, magyarok is. Ha cigány balhézik, azt mondják, nem engednek be cigányt.
/n/ Én meg a haverom is ki vagyunk tiltva egy kocsmából. (nevetnek együtt)*

Továbbá a gádzsók előítélet-mentességük bizonygatásául sokszor emlegetik, ha van roma barátjuk, alkalmazottjuk, illetve azt is, hogy sosem volt bajuk romákkal. Azok is így tesznek, akik előítéletesek, és ezzel enyhítve más, ellentétes tartalmú kijelentéseiket.

/n/ A romák úgy dolgoztak, mint a kisangyal. (4.)

g) A kioktató gádzsó

Azok a gádzsók, akik gyakran támadóan kérdezzetik a romát, kioktató attitűdrel is fellépnek, ezzel fejezve ki felsőbbrendűségüket. Sőt, többször is hosszan beszélnek a romáknak arról, hogy valójában mi, hogy van, és hogyan kéne ezt a romáknak felfogniuk.

*/n/ Azt hallottam, hogy úgy akarnak megélni, hogy megszülnék tíz gyereket, és ebből élnek meg. Van alapja?
/r/ Nincs alapja.
/n/ Van némi alapja, hisz nem zörög a haraszt, ha...
/n/ Nem minden romára érvényes, nagyon sok van, aki akar valamit.
/r/ Kösz.*

Itt nem támadóan fordulnak a roma lányhoz, ám annak ellenére, hogy kérdésben fogalmazznak, azt fejezik ki, hogy ők jobban tudják a választ.

/n/ Ez szerintem félreértés. Arról beszélünk, hogy mi a különbség, nem arról, hogy miért. A szegények mind szegények. Érted miről van szó?

/r/ Értem.

/n/ Egyformán szegények. (4.)

A nyugdíjas nő a romák szavai után irányítani akarja a beszélgetést, és kioktatja a romát, nem kedvesen kérdezve, mint egy gyereket, hogy „Érted?”.

/n/ Én a Hajnalkától kérdezném, hogy érzelte-e, hogy megpróbálták kioktatni?A három szemben ülő?

/r/ Igen, egy kicsit.

/n2/ Elmondjuk, miért nem. /a szembenülők/

/r/ Nyugodtan.

/n2/ Kioktatás nélküli véleményt elmondani jöttünk ide....(témát vált)(3.)

Ezt több Hajnalka felé irányuló beszéd előzte meg, amiben a gádzsók egy csoportja határozott előítéletének adott hangot, a lányt nem véve komoly vitapartner számba. Érdekes, hogy az idős, kompromisszumra hajlamos hölgygel ilyenkor nem törődnek, hiszen őt nem tudják kioktatni magabiztos viselkedéséből és idősebb korából fakadóan. Az előbbi párbeszédnél nem is a szavakból, hanem a metakommunikációból érezhető, hogy a gádzsók fensőbbeségesen tekintenek a roma lányra, többszámban beszélve hozzá, újabb (ki)oktatást helyezve kilátásba: „Elmondjuk.” Ám aztán elterelik a témát.

Ezek a situációk általában olyan helyzetben jönnek létre, amikor a nem roma még nagyobb erőfölényben, illetve hatalmi pozícióban van a romához képest: sokkal idősebb, férfiként szól a lányhoz, és ilyen helyzet keletkezik akkor is, ha a gádzsók közül többen vannak azonos, előítéletes véleményen. Hajnalkát az utolsó ülésen a gádzsók a hozzáértő szerepet játszva tanácsokkal látják el. Már nem az előítélet, hanem a fölény szól belőlük.

h) Mentegetőző gádzsó

Az előítéletes, sokszor támadó, sztereotíp gondolkodású gádzsók, ha a cigányokról a cigányokhoz szólnak, gyakran kérnek elnézést azért, amit mondani fognak. Ezek általában általánosítások, sztereotíp kijelentések, de előljáróban a gádzsók megjegyzik, hogy ők nem akarnak általánosítani.

/n/ Már tisztelet a kivételnek, nem akarok megbántani senkit, de ők is tehetnek róla, hogy hogyan élnek. (5.)

/n/ Mi szemszögüinkből, bocsánatot kérek, csendes életvitelben, bekerül egy roma, nem gond. (4.)

/n/ Nem akarok senkit sem megsérteni, se Rudolfot, se téged, de a romák istennek, királynak hiszik magukat. Hogy őket fel kell venni. De mindenki ember. (4.)

i) A csendes/ néma roma

Ez a kategória nem az interakció megléte, hanem annak hiánya alapján különül el. Megfigyelhető, hogy azok a romák, akik alig vagy egyáltalán nem szólaltak meg, azok romaként egyedül vannak a gádzsók csoportjában. Ilyen volt a gimnazista lány, a takarítónő, és a két középkorú, alacsony végzettségű asszony, akik néha, vagy szinte soha nem szólalnak meg. Egyetlen kivétel Hajnalka, egy fiatal lány (11), aki nagyon aktív, nagyon sokat beszél magáról, középpontba kerül, a csoport több tagja is pártfogásába veszi. Ahol több roma volt, ott az egyikük biztosan mindig aktív volt, gyakran kialakultak viták a roma és nem roma származású résztvevők között. Ebből következtethetünk arra, hogy azok a roma résztvevők akik egyedül voltak, egyedül nem voltak elég bátrak, hogy képviseljék a romaságot, és így nem hogy romaként, hanem egyáltalán nem szólaltak meg. De persze más tényezők is szerepet játszhattak ebben, mint például a résztvevők neme, kora, iskolai képzettsége, kommunikációs képességei. Ezek a „*csendes romák*” mind nők voltak, ezáltal akár kettős kisebbségi érzésük is lehetett. Az egyikük huszonéves volt, a többiek középkorúak. Az egyes csoportok legkevésbé képzett, legalacsonyabb társadalmi státusú szereplői voltak (ez a bemutatkozásokból derülhetett ki az egész csoport számára), ami miatt még inkább kisebbségi helyzetben érezhették magukat.

Összefoglalóan elmondható, hogy egy személy egyszerre több szerepet is felvehet, a mentegetőzők általában provokálóak is, és kioktatóak, míg a romák pedig valamikor áldozatok, máshol büszke, kompetens személyek. Párok is felállíthatóak köztük: a romák a provokálás hatására képviselői szerepet vagy pedig áldozatit vesznek fel, a kioktató hangnem hatására konfrontáció kerülőként jelennek meg. Mindez persze fordítva is igaz, hisz a kommunikációs szerepek egymásra hatnak és egymást idézik elő.

A kommunikáció elemei

A következőekben a kommunikáció egyes elemeit jellemzük a strukturális, illetve érzelmi, értelmi, kapcsolati szempontból.

A kapcsolat lépései

- 1) Kezdés: Az esetek többségében gádzsó szólítja meg a romát. Fordítva ritkán történik, és ha mégis, akkor a roma nem konkrét személyt, hanem többeket, mindenkit, a gádzsókát szólítja meg. A megszólítások direktek és indirektek is lehetnek. Az erősen előítéletes személyek általános alanyt használnak: „Ők”, „A romák”. Az idő haladtával egyre több a direkt megszólítás, a romát névvel kérdezve, vagy neki válaszolva.
- 2) Fenntartás: Miután a gádzsó nyit a roma felé, és több párbeszéd is kialakul köztük, a roma már a kapcsolat felvevőjéhez intézi a szavait, reagál gádzsó által mondottakra, vagy néhány perccel később visszautal rá. A 4. csoportban Laci kezd Rudolf felé fordulni, több megszólalását neki címezi, kérdezőgeti. Miután így valamennyire képet kapnak egymás hozzáállásáról, könnyebben tartják fent a kapcsolatot, a másíknak tulajdonított álláspontra reagálva. Így már Rudolf is reagál Laci korábbi kijelentésére, sokszor felháborodottan.
- 3) Lezárás: A kommunikációt a romák fejezik be gyakrabban, vagy úgy, hogy nem válaszolnak a gádzsó provokációjára, kérdésére, vagy úgy, hogy hosszan beszélnek, már választ sem várva, és ezután a moderátor általában egy új témára irányítja a figyelmet.

A beszélők közti viszony

- 1) Exkluzív / inkluzív: Nagyon gyakoriak a „mi”, „ti”-vel kezdődő mondatok, romáknak és nem romáknál egyaránt. Ez a gádzsók esetében inkább a negatív attitűd jele, ezzel különböztetik meg magukat vagy a romákat. A romák esetében inkább egyszerű hivatkozás a cigányságra, illetve amikor a nem romákról beszélnek, akkor általában valamilyen kritikát fogalmaznak meg róluk.
- 2) Közeledő: Barátságos hangulat is kialakul ott, ahol a romák viccelődni kezdenek a gádzsókkal. Mindig ők kezdik azt, lazítva a hangulatot. A gádzsó csak egy idő múlva mer viccelődni, nehogy megsértse a romát, míg a roma bátran tréfálkozhat, hiszen ő védett az előítéletesség stigmájától, mivel ő az áldozat vagy a kompetens szerepében viccelhet a cigányokról és gádzsókról egyaránt. Laci beszél a szegregációról, elmondja szerinte mit jelent, de „nem biztos. Vannak itt tökösebb emberek, akik tudhatják”, és közben nyújtja a mikrofont Attila felé, aki egy izmos, tetovált, határozott, néha humorizáló gádzsó, de a vicc közben mindig a gádzsókcal kacsint össze, s így mindenki nagyot nevet.
- 3) Szembenálló: A gádzsók közül sokan erősen előítéletesek, ám ellenérzéseiket konkrétan csak ritkán mondják ki, inkább csak közvetetten utalnak rá, és

akkor sem a romákhoz szólva. Ellenben a romák, ha a gádzsókról beszélnek, bátrabban kimondják, mit gondolnak róluk, persze általában a cigánysággal való összefüggésben. A romák bátran megfogalmazhatnak a nem romákról vádló kijelentéseket, hisz kisebbségi szerepükből fakadóan jobban érthető lehet, hogy kritizálnak. De ők is előítéletesek, (nemcsak a gádzsókkal, hanem a cigányokkal szemben is), és ez az előítéletre előítélettel felelés Allport szerinti hátrító mechanizmusnak feleltethető meg. Persze azért is fejezhetik ezt ki, mivel a Magyar Agora témája miatt ők a „védettek”, az a csoport, amelyikkel foglalkozni kell, így kevésbé kell félniük az agresszív reakcióktól.

Érvelés

- 1) Belső / külső érvek: A romák legtöbbször saját példák és tapasztalatok alapján érvelnek. Érzelmi érveket is gyakran használnak, saját élményeikről beszélnek. Több roma őszintén mesél gyerekkori tapasztalatairól, olyanokról is mint az árvaházban vagy a nevelőszülőknél töltött évek. A nem romák is sok saját élményt hoznak fel, amikor romákkal beszélgetnek, ám ők külső érveket is hoznak, gazdaságiakat és politikaiakat, de annyira sosem nem nyílnak meg, mint a romák. Egy gádzsó sincs, aki az érzéseiről beszélne, például arról, hogy régen nagyon utálta a romákat, de ez megváltozott, vagy, hogy például valamilyen atrocitás érte, és akkor mit érzett.
- 2) Konzisztencia: Az érvelések ritkán konzisztensek. Ugyanaz a személy pro- és kontra is felhoz érveket, a romákra ez jellemzőbb, mert így akarják kerülni az egyoldalúságot. A romák a kompromisszumra törekednek, és igyekeznek a másik oldal érveit is elfogadni. Az idő haladtával az egyes személyek érvei is megváltoznak aszerint, ahogy megismerik a vitapartnereket. Például kezdetben mindig általánosságban beszélnek a romákról, ám később mindig konkrétan a jelenlévő romára utalnak. A romák pedig a hozzájuk intézett megszólalások alapján érvelnek. Mivel a résztvevők korábban nem gondolkoztak az olyan témákról, mint például a szegregáció, ott helyben találják ki, hogy mi lehet a megoldás, így percenként változhatnak az ötleteik.
- 3) Érvelési mód: A gádzsó gyakran kioktatja a romát (fordítva sosem), és gyakran hasonlítja össze a nem roma és a roma cselekedeteit, megítélésüket, a velük való bánásmódját. Az érvelésben gyakran szorososan a másik állítását cáfolják meg, de úgy, hogy annak egy-egy elemét ragadják ki.
- 4) Vita: Igazi vita, azaz hosszú ideig tartó, sokféle érveléssel alátámasztott álláspontok ütközése nem igazán alakul ki, csak pár lépésből, azaz visszakerdezésből és reakcióból álló beszélgetések, amit az egyik fél aztán felad, abbahagy, vagy pedig a moderátor szakítja félbe.

Metakommunikáció

a) *Vokális:*

A vokalitás változtatásának eszközével főként a vita szituációban élnek. Amikor nem értenek egyet a vitázó felek, gyakran hangosabban beszélnek, főként a romák, akik érzelmi érintettségük miatt felháborodásuknak adnak hangot.

b) *Non verbális:*

A romák a beszélgetések elején általában zárt attitűdöt kifejezve, gyakran egymásbafont kezekkel, csendben ülnek, a bemutatkozáskor sem aktívak, nem szívesen beszélnek, és csak később nyílnak ki. Ezzel szemben a gádzsók között többféle attitűd érzékelhető már az elején is, azaz köztük is van, aki láthatóan kételkedéssel áll a beszélgetéshez, táskával az ölében, összekulcsolt karokkal, de sokan vannak, akik már az elején elkezdnek beszélgetni egymással, és láthatóan szívesen szólalnak meg. Az utóbbiak már a bemutatkozáskor is hosszan beszélnek, és az első kérdésekre is bő lére eresztve válaszolnak. A romák sosem elsők a kérdések megválaszolásában, a legtöbbjük akkor szólal meg először, amikor a moderátor fordul hozzájuk. Amikor előítéletes mondatok hangzanak el, a legtöbben zárt attitűdöt vesznek fel, lefelé néznek, vagy feltűnően felfelé, kezeikkel játszanak, mások gyakran mimikával is kifejezik egyet nem értésüket. Gyakran érezni a romákon, hogy feltehetőleg feszültek az előítéletes diskurzusok folyamán, de ennek ritkán adnak hangot, a feszültség ritkán tör felszínre. A gádzsók ellenben a nekik nem tetsző mondatokra gyakran azonnal reagálnak, közbeszólnak, bár persze ez is csak az aktív részükre igaz, és főként az előítéletesekre. A romák viszont, ha egyetértenek a hallottakkal, vagy ha előítéletmentes, a romák segítségéről szóló mondatokat hallanak, akkor gyakori bólogatással kifejezésre juttatják egyetértésüket. Ezt persze sok gádzsó is megteszi, ám ritkábban.

c) *Proximitás:*

Az első csoportülésen a romák mindig egymás mellé ülnek rögtön az első sorban.³ A 2. és 3. üléseken viszont már nem minden roma ül egymás mellé. Feltételezhető, hogy kezdetben kisebbségi helyzetüket azzal próbálják enyhíteni, hogy egymás mellé ülnek, mintegy védekezésésképpen. Ám később, ha megismerik a csoportot és egymást is, már nincs szükségük egymás támogatására, sőt esetleg ellenézés is kialakul bennük egymás iránt. Feltehetően ez történt Kázmér és Zoli között, akik – mint később kiderült – más roma alcsoporttól származnak, és amiatt már nem olyan szimpatikusak egymásnak, mint a deliberáció kezdetén.

³ Kivéve az 5. csoportot

A téma

A romák leginkább csak a szorosán romákat érintő kérdésekben szólnak meg, amúgy sokat hallgatnak. Gyakran épp akkor kezdődik egy adott témában a vita, amikor a roma hozzászól. A szegénység témájakor kevésbé aktívak, azért is, mert ez az első ülés elején merül fel. A munkakeresésben tapasztalható diszkrimináció, iskolai vagy szórakozóhelyi szegregáció kapcsán viszont szinte mindegyikük megszólal, példát hoz. A „*felszedik a parkettát*” téma mindenhol előke­rül, ám a romák szerint ez napjainkban már nem jellemző. Mindegyikük beszél a roma alcsoportokról, a romákon belüli rétegzettségéről, majdnem mindegyik elismeri, hogy vannak köztük is bűnözők, rossz emberek. Szinte mindegyikük hoz saját életéből példákat, legfőkébb arról beszélve, hogy milyen nehéz munkát találniuk. Szinte mindenki kifejezi a következő gondolatot valamilyen formában: „*Emberek vagyunk mind, ez a lényeg.*”. Ezzel szemben a gádzsók végig, minden témáról beszélgetnek, politikai, történelmi eseményekről és a szegénység meg­ tapasztalásáról egyaránt. Vannak, akik a közvetlenül a romákat érintő kérdésekhez sosem szólnak hozzá, csak máshoz, míg mások minden témában hozzáértőnek mutatva magukat szívesen kifejtik véleményüket. Akiknek a közelében élnek ro­ mák vagy ismernek romákat, azok lelkesen beszélnek tapasztalataikról – jóról és rosszról egyaránt.

Befolyásoló tényezők

Eddigi elemzésünkben már többször utaltunk arra, hogy a résztvevők szocio­ demográfiai jellemzői is hatással vannak a csoportokon belüli kommunikációra. Ezen tényezők közül vesszük sorra most a legfontosabbakat.

a) A nem és az életkor hatása

A két tényező hatását egy helyen elemezzük, mert láthatóan mindig egyszerre hatnak a kommunikációra. Hosszabb, előbb, nagyobb vitákban a roma férfiak vesznek legtöbbet részt, míg ebben partnereik a gádzsó férfiak és nők is. A roma nők, mint Éva vagy Hajnalka is sokszor lépnek interakcióba gádzsókkal, ám ezek kevésbé alakulnak vitákká, inkább csak kérdés-felelet párbeszédnek maradnak, ahol a roma válaszol, vagy a lányok saját nehézségeikről beszélnek avagy érzel­ meiknek adnak hangot. Ebben kivétel az 5. csoport, ahol a két fiatal roma lány aktívabb, mint a roma férfi, de ebben valószínűleg szerepet játszik az is, hogy a csoportban több a fiatal és az egyik gádzsó vitapartner is egy fiatal egyetemista lány. Máshol, ahol több idősebb, középkorú nem roma van, ott a roma lányokkal és nőekkel kevésbé kezdeményeznek vitát, kevésbé erőszakosan szólnak hozzájuk, van, aki pártfogásába veszi a lányokat. Ahol a roma nő mellett egy vagy két roma

férfi is van, ott a férfi válik a romák képviselőjévé (kivéve az 5. csoportot). Minél fiatalabb egy roma, annál bátrabban oktatják ki. Ez történik a fiatal roma lányokkal vagy a fiatal Zolival a 7. csoportban, a lányokat gádzsó férfiak, míg Zolit a gádzsó nők oktatják ki.

b) Társadalmi státus, iskolai végzettség

A gazdasági-szociális helyzetet annyiban vesszük tekintetbe, amennyire az kiderül a beszélgetéseken. Megállapítható, hogy a nem romák mindig jobb helyzetben vannak, képzetebbek és többségében valamilyen szellemi munkát végeznek vagy végeztek. Ezzel szemben a romák legtöbbször csak általános iskolát és esetleg szakmunkásképzőt végeztek, és többüknek nincsen munkája. Ez kiderül a beszélgetések elején, és ezáltal a gádzsók hatalmi fölénybe kerülnek, feljogosítva érzik magukat arra, hogy okoskodjanak, és a romák álláspontját ne fogadják el. Emiatt mernek provokatívak lenni, kioktatóan beszélni, vagy esetleg oda sem figyelni, amikor egy roma beszél. Feltételezhető, hogy ha lett volna egy értelmiségi roma résztvevő, vele máshogyan beszéltek volna a gádzsók, elismerték volna a roma kompetenciáját, és kevésbé lettek volna előítéletesek a társaságában.

c) Kommunikációs képesség

Többen a romák közül – feltehetőleg iskolai végzettségük hiánya miatt – rosszabbul tudják kifejezni magukat, nem tudnak jól fogalmazni, kevésbé tudnak összefüggő, érthető mondatokban beszélni. Ennek következtében például András valószínűleg azért szólal meg csak ritkán, mert nem tudja választékosan kifejezni magát, nehezen érthető, amit mond, pedig láthatóan lenne mondanivalója. Ilyen Hajnalka (3.) és a 16. csoportbeli nő is, akik gyakran zavarosan beszélnek, amiből persze kivehető, hogy mit is akarnak mondani, ám a probléma az, hogy emiatt a gádzsók kevésbé tekintik őket vitapartnernek, és vagy kioktatják őket, vagy elkezdenek egymással beszélgetni, mikor egy roma megszólal. A romák kevésbé hoznak fel policy megoldásokra vonatkozó ötleteket, ehelyett egyszerűbb szavakkal érvelnek, és kevésbé összetett, a romák problémáira vonatkozó megoldásokat ajánlanak, főként az általános morál megváltoztatásában – „fogadjuk el egymást”, „ismerjük meg egymás kultúráját” – látják a megoldást. A gádzsóknál nem tapasztalható a kommunikációs képesség ilyen mértékű és egységes hiánya. Vannak ugyan közöttük páran, akik nem mindig érthetőek, de a nem megfelelő performancia általánosságban csak a romákra jellemző.

d) Nyelvezet

A roma és nem roma kommunikációs aktusok elemzése alapján megállapítható, hogy a romák beszédében nem fedezhető fel a roma kultúrából fakadó kommunikációs sajátosság. A kommunikációs képességekbeli különbségeknek természetesen lehetnének nyelvi okai is, nevezetesen, ha a résztvevő romák ott-

hon valamilyen roma nyelven beszélnek, és ezért nem tudnak jól fogalmazni magyarul. Ám a romák egy kivétellel (Éva, 11.) egyszer sem utalnak a roma nyelvre. A roma és nem roma résztvevők többsége vidékről és kisebb településekről jött, így beszédmódjuk különböző mértékben a lakóhelyükre jellemző nyelvjárást követi.

e) *Küllem, fizikai jellemzők*

A külső megjelenés először is abban játszik szerepet, hogy a résztvevők beazonosítsák, hogy ki roma és ki nem a csoportban. A romák például ez alapján ülnek le egymás mellé, és lehet, hogy van olyan nem roma, aki emiatt nem ül melléjük – de ez pusztán feltételezés. Van olyan gádzsó, aki hamar kifejezésre is juttatja, hogy a romák egyikén látszik a „fajtája”, ám ezen kívül más megjegyzés nem esik a küllemről. Öltözködésükben három roma nőn vannak „romás” kiegészítők, például aranykarika fülbevaló, és közülük többen az átlagnál jobban kiöltöztek az alkalomra. Ám ezen kívül egyikük sem hord roma népviseletet, ahogy a gádzsók sem népviseletben érkeztek. Egy résztvevő sem néz ki szegényesen, mindenki mindennapos öltözéket visel. Rudolf a beszélgetések egyes részeiben atlétatrikót visel – feltehetően a nyári meleg miatt –, ezzel is erősítve, határozott, férfias jellegét. Feltételezhetjük, hogy ez a romákkal szemben előítéletes gádzsók körében egyfelől tartózkodást, másfelől félelmet válthatott ki: „*nagy cigány, ne-hogy megharagudjon*”.

f) *Kisebbségi – többségi helyzet*

A csoportbeli kisebbségi és többségi helyzet hatással van mindegyik beszélgetésre. Ez az alapja a szerepek kialakulásának, talán a tartalmas viták létrejöttének is. A romák többszörös kisebbségi státusából következik, hogy a fent felsorolt szerepekben helyezkednek el. Mivel a csoport átlagosan egynyolcadát-tizenötödét alkotják etnikai összetétel alapján, így ahhoz, hogy véleményüknek hangot adnak, megfelelő stratégiát kell kialakítaniuk. Vagy az átlagnál határozottabb viselkedést kell tanúsítaniuk, vagy az áldozati szereppel kell felhívni magukra a figyelmet. A másik stratégia, ami a teljes értékű résztvevőként való elfogadásukhoz vezet, az lehet, hogy a csoportbeli többségi véleményekhez igazodnak.

A nem romák ezzel szemben mindig többségben vannak, nekik könnyebb a helyzetük, szabadabban és könnyebben beszélhetnek, és mindig találnak véleményükben őket támogatókat. A romákra így sokszor egy erős nyomás nehezedik. Erős, aktív, előítéletes vagy nem szolidáris emberek alkotta csoporttal kell szembe nézniük, és véleményüket megvédeniük, elfogadtatniuk, egyáltalán felhívni magukra a figyelmet. És ez nem könnyű.

A 15. csoportbeli asszony az elején úgy tűnt, szívesen beszélt volna, de szembe találva magát számos, erősen rasszista emberrel, feltehetőleg nem volt kedve, mersze megszólalni. A 16. csoportbeli nő sem érezhette, hogy kellő érdeklődést

tanúsítanak iránta, ami feltehetően közrejátszott abban, hogy ritkán szólalt meg. A gádsók pedig, amint partnerre találtak abban, hogy előítéletes véleményeket fogalmazzanak meg, domináns helyzetben érezhették magukat, és így nagyobb erővel fordulhattak a romákkal szembe: támadni, megcáfolni, megmosolyogni, ahogy azt például Hajnalkával tették a 3. csoportban.

Mindegyik esetben az volt megfigyelhető, hogy ha több roma van egy csoportban, akkor fokozódik az aktivitásuk. Egy roma társ jelenléte bátorítást ad, akkor is, ha az a másik nem aktív. A tudat, hogy van, aki még hasonlóan gondolkodhat, megértheti, támogathatja a megszólalót abban, hogy kifejtse véleményét. A verbális támogatásra is találunk példákat: a 8. csoportban, ahol a roma nő és férfi, ha nem is gyakran, de többször is szóltak egymáshoz, illetve a 9. csoportbeli roma lányok többször reagáltak egymás után egy-egy gádszó mondataira. Mégis megállapítható, hogy a romák nem alakítottak ki egy „csapatot”, akik együtt cáfolják meg a vádakat, ahogy ezt a gádsók tették a 3. csoportban.

g) *Előítéletesség*

A beszélgetések alapján kiderül, hogy kik azok, akik nem szimpatizálnak a romákkal, ám az, hogy ez mennyiben befolyásolja a kommunikációt, általánosságban nehezen írható le. Ráadásul a passzív résztvevők szintén rendelkezhetnek erős cigányellenes attitűddel, ám ennek hatása a kommunikációra éppen a passzivitásuk miatt nem mérhető. Ezt illusztrálja a 8. csoportbeli egyik gádszó férfi, aki már az elején kijelenti, hogy ő csak figyel, nem beszél, és később az egyik roma férfi, viccesen, meg is szólítja: „*Te nem nagyon szerethetsz minket!*”, amire a férfi csak zavartan elmosolyodik. Az előítéletesség több módon is befolyással lehet a kommunikációra. A szereprepertoárban felsorolt típusokat a gádsók felváltva használják: a gádsók többsége a cigányokat fenntartásokkal kezeli, és mind a provokáló, a kioktató és a mentegetőző típusok jól megfigyelhetők a kommunikációikban. Ezen túl az is tetten érhető, hogy az előítéletes gádsók egymással is kapcsolatba lépnek, és együtt, egy csapatként fordulnak szembe a romákkal.

h) *A Magyar Agora kontextusa*

Az eddig felsorolt tényezők mellett maga a kommunikációs tér kontextusa is meghatározó, így mindegyik tényezőre egyenként hatással van. A Magyar Agora hangsúlyosan megszürtte a beszélgetések témáit. A roma szegénység, a diszkrimináció és a szegregáció témáinak kijelölésével azt sugallja, hogy ezek a kérdések fontosak, a problémák létezőek. Az ideális deliberatív folyamatban a kommunikációt nem befolyásolják az előzetesen interiorizált normák. Ám már maga a témaválasztás is befolyásol, mert meghatároz egy problémát, amiről még egy brossúrában is információkat ad a résztvevőknek. Így először is azon vélemények megfogalmazása ellen dolgozik, amelyek a romák csoportjával szembenállóak, illetve támogatja a romákkal szolidáris, empátikus nézeteket.

Összegzés

A kvantitatív adatok szerint a Magyar Agora attitűdváltozást hozott létre. A kvalitatív adatokból viszont erre nem lehet következtetni, illetve azt sem lehet megállapítani, hogy a változásban mekkora része volt a plenáris üléseknek, a prospektusoknak és a különböző csoportközi és személyközi kommunikációs aktusoknak. Vélhetőleg a személyek közötti, és főként a roma és gádzsó beszélgetések voltak a legerősebb hatásúak, hisz itt ütköztek a leginkább egymásnak ellentmondó vélemények, amelyek nem nélkülözték az érzelmi megnyilvánulásokat sem. Ám ezen beszélgetések sajnos nem alakultak tartalmas vitákká. A fenti elemzésben ennek okát kerestük.

Azt találtuk, hogy a romák kisebbségi léhelyzet itt is fokozottan érzékelhető volt, és ez rányomta a bélyegét a kommunikációra. Mindamelllett, hogy a romák kevesebben voltak, mint a gádzsók, rosszabb anyagi helyzetűek és alacsonyabban iskolázottabbak is náluk. Így kezdetben zártabbak voltak, nem olyan nyíltak és magabiztosak, mint a nem romák, akik előítéletes megnyilvánulásokat és kioktató hangnemet egyaránt megengedtek maguknak, ami hipotézisünknek teljesen ellentmondó eredményt mutat. Ezek mellett a kor és nem erőviszonyai is beleérték a beszélgetések menetébe, hisz mindig az idősebbek és férfiak domináltak.

Mindezek következtében meglepő volt, hogy a romáknak mégis csak kisebb része választotta a visszahúzóds stratégiáját, és többségük domináns, kompetens szereplővé vált. Feltételezésünk, miszerint a romák vagy konfrontálódnak, vagy inkább kerülnek az összeütközést, igazolódott. A szerepfelvételre vonatkozó hipotézisünk csak részben bizonyult igaznak, hisz valóban mindenki ragaszkodott egy-egy kommunikációs szerephez, ám azt gyakran váltogatták, aszerint, hogy a másik fél hogyan reagál. Ami érdekes, hogy az idő haladtával a romák egyre inkább behelyezkedtek egy, a csoportkommunikációt meghatározó szerepbe, és ők váltak a központi figurává. Mindezek következtében általános jelenség volt, hogy csak akkor vált lendületessé, tartalmassá a beszélgetés, amikor nem csak gádzsók, hanem romák is résztvevői voltak. Ám itt sem jött létre tartalmas, érdektől, érzelmeiktől mentes kommunikáció, ahol egyetértés, illetve megoldások születhetnek, hisz a vitapartnernek mindent a roma-gádzsó viszonylatban érzékeltek. Így csak részben teljesítette feladatát a Magyar Agora, hisz véleményeket ütköztetett, ám érdemi vita nem alakult ki a romák és gádzsók között.

Irodalom

- ALLPORT, Gordon W.: *Az előítélet*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977
- ASANTE, M. K. & GUDYKUNST, W.B. (szerk.): *Handbook of international and intercultural communication*, Newbury Park, CA: Sage., 1989
- HARE, Paul A.: *A csoportfejlődés elméletei és az interakció-elemzés kategóriái*, in: PATAKI F. (szerk.): *Csoportlélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980. 128–167. p.
- SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*, Panoráma, Budapest, 1999